

Od Redakcji

W drugiej połowie XX w. Kościół katolicki odgrywał ważną rolę w życiu wielu państw Europy Środkowo-Wschodniej, takich jak Polska, Litwa, Ukraina (jako Kościół greckokatolicki związany unią z Rzymem), Czechosłowacja, Węgry i Jugosławia. Niemniej wraz z ustanowieniem we wschodniej części Europy reżimów komunistycznych stanął w obliczu niespotykanego wcześniej zagrożenia. W polityce władz komunistycznych dominowało bowiem niechętnie, a nawet wrogie nastawienie do religii jako takiej, a w konsekwencji także do Kościołów i związków wyznaniowych. Kościół katolicki był dla nich szczególnie groźnym przeciwnikiem jako instytucja kształtująca idealistyczny pogląd na świat, obdarzona autorytetem wśród licznych wiernych oraz podporządkowana zagranicznemu ośrodkowi politycznemu, czyli Watykanowi. Z tego względu, w polityce władz komunistycznych przeważało dążenie do odebrania Kościołowi katolickiemu wpływu na wiernych oraz usunięcia go z przestrzeni publicznej. Promowana przez komunistów laicyzacja zdeterminowała ich politykę wobec struktur kościelnych we wszystkich krajach, w których one funkcjonowały. Nie wyglądała ona jednak wszędzie tak samo, ponieważ zależała od różnorodnych czynników i okoliczności natury politycznej, społecznej i kulturowej.

Wprowadzeniem do tej problematyki na łamach niniejszego tomu jest esej wstępny autorstwa Marka Wierzbickiego, w którym zostały scharakteryzowane główne kierunki polityki wyznaniowej państw komunistycznych w poszczególnych okresach dominacji sowieckiej na omawianym obszarze, tzn. między 1945 a 1989 r. Zwrócono w nim także uwagę na inne czynniki wpływające na zmiany stosunków społecznych i kulturalnych w strukturach, instytucjach i wspólnotach kościelnych, takie jak rozwój cywilizacyjny, modernizacja czy warunki codziennej egzystencji skutkujące przemianami mentalności duchowieństwa i laikatu.

Zasadniczym zamysłem tomu nr 29 „Pamięci i Sprawiedliwości” było ukazanie sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce Ludowej na tle położenia jego struktur w pozostałych krajach wschodniej części Europy. Dlatego w dziale *Studia* znalazły się artykuły budujące kontekst międzynarodowy dziejów polskiego Kościoła, jak np. Wojciecha Kucharskiego o audiencjach polskich polityków komunistycznych w Watykanie, Natalii Jakubowskiej o działalności i stosunku Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego do relacji państwo–Kościół w Polsce lat 1957–1979 czy Dariusza Wojtaszyna na temat reakcji katolickich biskupów Niemieckiej Republiki Demokratycznej na wymianę listów między biskupami polskimi i niemieckimi, która zapoczątkowała proces polsko-niemieckiego pojednania. Kilka innych tekstów z tego działu ukazuje politykę władz komunistycznych w niektórych państwach komunistycznych Europy Środkowo-Wschodniej i reakcje na nią władz kościelnych oraz katolików świeckich. Pierwszy z nich, napisany przez Piotra Olechowskiego, porusza zagadnienie polityki lokalnego aparatu partyjno-administracyjnego wobec struktur Kościoła we Lwowie w latach 1953–1959. Ukazuje on zmiany, którym podlegała polityka wyznaniowa państwa sowieckiego na szczeblu lokalnym. Z kolei artykuł Arūnasa Streikusa o wpływie nauczania Soboru Watykańskiego II na roz-

wój zakonów na sowieckiej Litwie uświadamia, że recepcja soborowego nauczania była utrudniona w warunkach dyktatury komunistycznej, która zmuszała katolików przede wszystkim do obrony kościelnego *status quo*. Tym samym ograniczała ich zainteresowanie zmianami dotychczasowego nauczania i funkcjonowania Kościoła. Problematykę stosunku litewskich duchownych i katolików świeckich do bohaterów narodowych Litwy, a na tym tle – ich tożsamości narodowej na łamach niezależnej prasy litewskiej (1972–1988) opisała Katarzyna Korzeniewska. Z kolei Vojtěch Vlček scharakteryzował genezę, przebieg i znaczenie procesów politycznych, wytaczanych przedstawicielom zakonów na ziemiach czeskich. Ostatni – napisany przez Pawła Wawryszuka – tekst z zakresu tej problematyki ukazuje politykę władz Jugosławii wobec Kościoła katolickiego w Jugosławii. Przekonuje on, że sytuacja tamtejszego Kościoła po 1956 r. w znacznym stopniu przypominała warunki funkcjonowania Kościoła w Polsce, zwłaszcza pod względem stopniowego wzmacniania jego roli wraz z wpływem kolejnych dekad powojennej historii i pogłębianiem się problemów państwa komunistycznego.

Studia poświęcone problematyce kościelnej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ukazują ją w wymiarze ogólnopolskim i lokalnym. Tekst Rafała Łatki przedstawia postawę Rady Głównej Episkopatu Polski wobec opozycji politycznej w latach 1976–1981. Natomiast Katarzyna Jarkiewicz scharakteryzowała argumentację strony kościelnej w debacie okołoborcyjnej w okresie Wielkiej Nowenny, tzn. w latach 1956–1966.

Tematykę lokalną porusza kilka innych artykułów. W tekście otwierającym dział *Studia* Bartosz Kaliski opisał wydarzenie, które w 1959 r. odbiło się szerokim echem w stolicy Polski, a także poza nią, a mianowicie domniemany cud w jednym z kościołów na warszawskich Nowolipkach i jego różnorodne konsekwencje. Analizie poddał przebieg wydarzenia, reakcje władz partyjno-państwowych i kościelnych oraz postawę duchowieństwa i katolików świeckich. W artykule Krzysztofa Bussego znalazła się natomiast, przeprowadzona na podstawie obfitej dokumentacji Służby Bezpieczeństwa, analiza działań dezintegracyjnych aparatu bezpieczeństwa wobec sanktuarium w Starej Błotnicy koło Radomia, w związku z koronacją przechowywanego w nim obrazu Matki Boskiej w 1977 r. Z kolei Radosław Gross ukazał okoliczności wprowadzenia kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej pod Liksajdami na Warmii w 1966 r., przybliżając atmosferę i metody zwalczania Kościoła przez instytucje państwa komunistycznego w czasie świętowania Millenium Chrztu Polski i promowanego przez władze partyjno-państwowe Tysiąclecia Państwa Polskiego. Natomiast ks. Piotr Tylec opisał przebiegu akcji dekryfikacyjnej w powiecie sandomierskim w 1958 r., na tle podobnych działań na terenie województwa kieleckiego i w innych regionach kraju. Artykuły z tej części działu *Studiów* mają cechy prac mikrohistorycznych, w których wielkie zjawiska dziejowe zostały przedstawione w pigułce, uświadamiając czytelnikom ich charakter i lokalną specyfikę.

Część *Varia* otwierają teksty poświęcone problematyce stosunków polsko-ukraińskich i polsko-żydowskich. W pierwszym z nich, napisanym przez Igora Hałagidę, znalazło się zagadnienie strat osobowych ludności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w okresie II wojny światowej, analizowanych na podstawie dostępnych materiałów statystycznych. W drugim, autorstwa Jurija Radzenki opisano stosunek ukraińskiej policji pomocniczej i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów do Zagłady ludności żydowskiej na terenie ob-

wodu sumskiego w latach 1941–1943. Kwestie stosunków polsko-ukraińskich poruszył w swoim tekście Mariusz Zajączkowski, który ukazał je przez pryzmat losów Stanisława Basaja „Rysia”, legendarnego dowódcy Batalionów Chłopskich na terenie powiatu hrubieszowskiego. Natomiast Adam Puławski – przez pryzmat dziejów pierwszej depechy PPP do Londynu – przedstawił stosunek Polskiego Państwa Podziemnego i Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie do Wielkiej Akcji w getcie żydowskim w Warszawie.

W dalszej części działu *Varia* znalazł się tekst Marka Juzepczuka, poświęcony działalności I sekretarza Komitetu Warszawskiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Stefana Staszewskiego, w czasie buntu społecznego Polaków w 1956 r. Ostatnim artykułem w tej części numeru jest tekst Mirosława Sikory na temat współpracy polskich i wschodniemieckich służb specjalnych na polu tajnego pozyskiwania nowych technologii dla przemysłu NRD i PRL w latach 1975–1990.

Dział *Dokumenty* składa się z dwóch części. W pierwszej Mariusz Zajączkowski przedstawia dokumenty OUN-B i UPA, ukazujące przygotowania, przebieg i konsekwencje antypolskiej akcji na Chełmszczyźnie w pierwszej połowie 1944 r. W drugiej zaś znalazł się – opracowany przez Jacka Tebinę – stenogram rozmów między I sekretarzem KC PZPR Władysławem Gomułą a Haroldem Wilsonem, w 1963 r. przywódcą Partii Pracy, a rok później premierem Wielkiej Brytanii.

W dziale recenzyjnym tomu znalazła się recenzja książki Barbary Klich-Kluczewskiej *Tabu, rodzina i komunizm w Polsce (1956–1989)* (Kraków 2016), przedstawiającej zmiany w życiu rodzinnym, położeniu kobiet i warunkach życia codziennego w Polsce Ludowej. Autorka recenzji, Natalia Jarska, wskazała cenne aspekty tej publikacji, a zwłaszcza zarysowanie – po raz pierwszy w dziejach polskiej historiografii – czynników i obszarów ciągłości i zmiany życia rodzinnego po 1945 r., jak również przeobrażeń norm społecznych i wyobrażeń o rodzinie, w tym o roli oraz miejscu kobiet w społeczeństwie. Numer zamyka sprawozdanie Patryka Pleskota z przebiegu międzynarodowego seminarium politologicznego, które odbyło się w Tunisie (Tunezja). Jego zasadniczym tematem była pamięć historyczna i różnorodne aspekty oraz uwarunkowania polityki historycznej.

Marek Wierzbicki